Invalshoeken voor een nieuw vo-curriculum economie – een concept

Door:
Sam de Muijnck
Joris Tieleman

OUR NEW ECONOMY

Rapport van Our New Economy 15 december 2023

Invalshoeken voor een nieuw vo-curriculum economie – een concept

Inleiding

Economie is een van de meest invloedrijke disciplines ter wereld. Het is de taal van de technocratie. Het bepaalt hoe machtige instellingen zoals centrale banken, ministeries van Financiën, het IMF en de Wereldbank werken en functioneren. Het domineert publieke debatten over de meeste sociale, politieke en milieukwesties. Onze benadering van elke maatschappelijke uitdaging wordt daarom bepaald door ons economisch denken. Of we nu de klimaatcrisis, groeiende ongelijkheid of armoede willen aanpakken, we hebben anders economisch denken nodig om succesvol te zijn. Paul Samuelson, mogelijk de meest invloedrijke economisch onderwijzer ooit, schreef daarom ook:

> *"I don't care who writes a nation's laws – or crafts its advanced treatises – if I can write its economics textbooks"*
>
> (Samuelson, 1990, p. ix)

Er komt waarschijnlijk binnenkort een commissie om het vo-economie curriculum te vernieuwen. Dat is belangrijk, want de wereld om ons heen verandert ook. De commissie wacht echter geen makkelijke taak. Curriculumontwerp vraagt om talloze grote en kleine inhoudelijke keuzes en complexe afwegingen.

Wij, de auteurs van dit rapport, zijn de afgelopen tien jaar actief geweest in het economieonderwijs en het maatschappelijk debat daaromtrent. Dat was voornamelijk in de internationale studentenbeweging *Rethinking Economics* (gebundeld in *Economy Studies*, De Muijnck & Tieleman 2021) en het internationale *New Economics Education Network* van uitgevers en academici (NEEN, 2023). In dit rapport vertalen we de opgedane kennis en ervaring in een voorstel voor een nieuw vo-curriculum economie in Nederland.

Daarnaast hopen we met het schrijfproces van dit rapport de kennis en ervaring uit Nederland te verzamelen en beschikbaar te maken voor ons internationale netwerk van partnerorganisaties. Er wordt in veel landen op dit moment gesleuteld aan de inhoud en vorm van economieopleidingen, en het zou mooi zijn als we vanuit het Nederlandse veld ook daaraan kunnen bijdragen.

Structuur van dit rapport

Dit rapport is als volgt gestructureerd. Na deze inleiding volgt een overzicht van de zes meest prominente invalshoeken waar een mogelijk herzien curriculum er één of meerdere van als vertrekpunt zou kunnen nemen. Vervolgens gaan we in op één daarvan, waarbij de lesstof wordt gestructureerd aan de hand van de verschillende economische rollen in onze samenleving. Die groeperen we in de categorieën *behoeften*, *bijdragen* en *burgerschap*.

In het derde hoofdstuk gaan we in op de vier centrale aspecten van economisch denken en handelen die in elk van deze rollen terugkomen, en zetten we per aspect de voornaamste kennis en vaardigheden op een rij. We bieden hierbij per aspect ook een stappenplan om dit concreet in te vullen. Het hoofdstuk hierna gaat in op de praktische vraag: hoe zou het curriculum eruit zien als deze invalshoeken gehanteerd worden? Tot slot gaan we in de conclusie in op de volgende stappen van dit traject.

Uiteraard biedt een kort rapport niet de ruimte om een compleet beeld te schetsen. Een van de grootste vragen die dit rapport openlaat is welke theoretische concepten centraal moeten staan in het nieuwe programma. Dit is een cruciale vraag, maar wat ons betreft is het overkoepelend ontwerp van het programma nog belangrijker, dus die stap hebben we als eerste geprobeerd te schetsen. In het vierde hoofdstuk doen we een voorzet, maar die is zeker niet compleet.

Daarbij komt de vraag, die we ook slechts gedeeltelijk beantwoorden, *hoe* die concepten gedoceerd moeten worden: in wiskundige vorm, als beredeneerd causaal verband, als schematische systeemtekening, of nog weer anders? Die keuze bepaalt ook, in belangrijke mate, hoeveel concepten het kunnen zijn, en hoe divers de onderliggende aannames kunnen zijn.

Feedback is uiterst welkom

We werken bij Our New Economy altijd graag vanuit de *wisdom of the crowd*. Al onze rapporten en toolkits tot nu toe zijn tot stand gekomen met ondersteuning van tientallen of soms honderden externe experts, docenten en ervaringsdeskundigen. Door het rapport heen staan daarom vragen aan u, de lezer van dit rapport. Het gaat om een kladversie, die we graag zouden verbeteren met inbreng van een breder veld. Die vragen zien er als volgt uit:

> *Vraag aan de lezer: wat zou dit rapport nog helderder, completer en relevanter maken?*

Heeft u op één of meerdere van deze vragen een inbreng voor ons? Dan doet u ons een groot plezier door die te mailen naar vo.curriculum@ourneweconomy.nl.

Inhoudsopgave

Inleiding 2
Structuur van dit rapport 3
Feedback is uiterst welkom 3
Inhoudsopgave 4
1: Mogelijke uitgangspunten nieuw curriculum 6
Specialisaties vakliteratuur 6
Theoretisch pluralisme 6
Economisch-maatschappelijke problemen 7
De Nederlandse economie 7
Economische voorzieningssystemen 8
Toekomstige economische rollen 8
2: De economische rollen als uitgangspunt voor een nieuw curriculum 10
Behoeften: Basisbehoeften en brede welvaart 10
Bijdragen: Waardecreatie en voorzieningssystemen 11
Burger: Economisch burgerschap en maatschappelijke vraagstukken 11
3: De vier aspecten van economisch denken en handelen 13
Contextuele houding, kennis en vaardigheden 13
Conceptuele houding, kennis en vaardigheden 14
Normatieve houding, kennis en vaardigheden 15
Praktische houding, kennis en vaardigheden 16
4. Totaaloverzicht: Een mogelijk curriculum met deze uitgangspunten 17
Een inleiding in het vak 17
Behoeften, bijdragen, burgerschap 18
Afsluiting van elk blok en het vak als geheel: Toepassing en reflectie 19
Wat kan er uit het programma 19
Conclusie 21
Feedback is uiterst welkom 21
Bronnen 22
Over de auteurs 22

1: Mogelijke uitgangspunten nieuw curriculum

Curricula kunnen worden vormgegeven vanuit verschillende invalshoeken. Om goed overwogen keuzes te maken helpt het wel om scherp de opties naast elkaar te zetten. In dit hoofdstuk beschrijven wij zes invalshoeken die we regelmatig zien terugkomen in de praktijk of in voorstellen. Uiteraard zijn er nog meer opties, zoals de geschiedenis van de economie en het denken hierover als uitgangspunt nemen, en combinaties van de hieronder beschreven opties. In de twee hoofdstukken hierna zullen we dieper ingaan op één concreet voorstel dat wij het meest zinvol en kansrijk achten.

We laten hierin buiten beschouwing hoe het huidige programma zich verhoudt tot deze uitgangspunten. Deze verhouding is uiteraard een pragmatisch zeer relevante vraag bij curriculumontwerp. Conceptueel ontwerpwerk vaart echter in onze ervaring juist eerder wel bij enige afstand tot de status quo.

De zes invalshoeken zijn:

1. Specialisaties vakliteratuur
2. Theoretisch pluralisme
3. Economisch-maatschappelijke problemen
4. De Nederlandse economie
5. Economische voorzieningssystemen
6. Toekomstige economische rollen

Vraag aan de lezer:

1. *Zijn er andere invalshoeken die ook in dit lijstje thuishoren?*

Specialisaties vakliteratuur

Een mogelijke invalshoek is om het curriculum in te vullen met een mix van de voornaamste modellen (vaak in versimpelde vorm) die momenteel gangbaar zijn in de discipline, uit verschillende mainstream specialisaties. Denk aan neoklassieke theorie van de internationale handel, speltheorie, of macromodellen voor economische ramingen. Deze aanvliegroute neemt de term ‘vwo’ letterlijk: het vo-vak positioneert zichzelf hierbij als een voorproefje van de wetenschappelijke discipline. (Voor havo en vmbo kan worden gekozen voor een beperkte versie.) De nadruk ligt hierbij sterk op conceptuele kennis en de technische (vaak wiskundige) vaardigheden die van belang zijn bij het bedrijven van de modelmatige wetenschap.

Binnen veel universitaire economieopleidingen is deze aanpak gebruikelijk. Bij het bepalen van het curriculum op universiteiten is het vaak een soort strijd tussen onderzoeksgroepen die elk het belang van hun specialisatie benadrukken (zoals gedragseconomie, transporteconomie, statistische co-integratie of monetaire theorie).

Een belangrijk voordeel van deze aanpak op wo-niveau is dat de academici lesgeven over onderwerpen waar zij veel passie en kennis over hebben. Voor het vo is deze aanpak echter minder vanzelfsprekend. De technische onderzoeksvaardigheden die nodig zijn om in wetenschappelijke toptijdschriften te publiceren, bieden niet noodzakelijk de beste basis voor het economisch burgerschap en systeem-inzicht van scholieren.

Theoretisch pluralisme

In plaats van mainstream specialisaties kan er ook worden gekozen voor een bredere blik op de discipline, zoals bijvoorbeeld in het recente lesboek van prof. Irene van Staveren, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Dit is de filosofie van theoretisch pluralisme. Hierbij is de technische kant van de modellen minder belangrijk dan de achterliggende uitgangspunten en het intuïtieve inzicht dat de modellen bieden. Het kerninzicht: er zijn verschillende manieren waarop economieën bekeken en begrepen kunnen worden, en er is niet één theorie die antwoord kan geven op alle vragen en van toepassing is op alle situaties.

In een bespreking van het economische conjunctuur en het minimumloon zou bijvoorbeeld naast de gangbare modellen kunnen worden gekeken naar post-Keynesiaanse inzichten die bankencrises helpen duiden en Marx' visie op arbeid in een kapitalistisch systeem als vervreemdend en uitbuitend. Maar ook kan de culturele economie worden ingebracht, die juist laat zien hoe werk zelfwaarde en identiteit kan bieden. Feministische economie voegt het inzicht toe dat er naast formele banen ook overal onbetaalde arbeid is in onze economie.

Of neem klimaatverandering. Ecologische economie laat zien hoe economie en natuur verweven zijn. Neoklassieke economie biedt principes voor optimaal efficiënt marktontwerp. Institutionele economie helpt begrijpen hoe fossiele brandstoffen zijn verweven met onze staat, juridische en politieke systemen. Evolutionaire economie biedt inzicht in hoe sectoren en technologieën veranderen.

Voordelen van deze aanpak: een bredere blik op de economie leidt tot meer inzichten. Bovendien kan pluralisme leiden tot emancipatie: vanuit het besef dat er meerdere manieren zijn om over de economie na te denken, zullen leerlingen zich bewuster kunnen mengen in het debat. Zo zullen ze minder gevoelig zijn voor dooddoeners als "de economie werkt nu eenmaal zo en zo", en minder geïntimideerd in het maatschappelijk debat staan tegenover hoogleraren en andere publiek sprekende autoriteiten.

Een nadeel van deze aanpak is dat het iets anders vraagt van zowel docenten als leerlingen dan de voorgaande aanpak: één set modellen biedt meer houvast en gevoelde zekerheid dan verschillende uitgangspunten en aannames. De kritische en vergelijkende houding die op academisch niveau juist zo'n kernwaarde is kan voor sommige middelbare scholieren te veel gevraagd zijn en leiden tot apathie, verwarring of stress.

Economisch-maatschappelijke problemen

Een derde optie is om economisch-maatschappelijke problemen centraal te stellen in het curriculum. Dit gebeurt in de nieuwste generatie curricula-ontwerpen van wo-bachelorprogramma's, zoals van Leiden en de VU. Het centrale doel van deze invalshoek is dat scholieren bekend raken met de feiten, concepten en debatten rondom de grote economische problemen en vraagstukken van onze samenleving. Denk aan domeinen als klimaatverandering, economische instabiliteit, technologische verandering, ongelijkheid, machtsconcentratie, globalisering en internationale spanningen.

Deze aanpak raakt directer aan het leven van leerlingen dan de voorgaande twee invalshoeken. De besproken problemen zijn immers elke dag in het nieuws en zijn vaak in het persoonlijk leven voelbaar. De vraag 'meneer, ga ik dit na school ooit nog nodig hebben?' is hiermee een stuk makkelijker te beantwoorden dan wanneer meer abstracte theorie als uitgangspunt dient, vooral voor de meest maatschappelijk geëngageerde leerlingen. Een nadeel is dat het een enigszins indirecte route is naar zowel economische theorie en denkwijzen, als economische systeemkennis.

De Nederlandse economie

Een vierde optie is om kennis van de Nederlandse economie en haar sectoren centraal te zetten in het curriculum. Hierbij is het centrale doel dat scholieren bekend raken met de verschillende sectoren, structuren, instituties, en grote organisaties van het economische systeem van ons land.

Domeinen zouden georganiseerd kunnen worden rondom economische sectoren, structuren, instituties en organisaties. Sectoren: denk aan de Nederlandse landbouw, industrie, zorg, handel en dienstverlening, onderwijs, openbaar bestuur, of recreatie en bouw. Structuren: de verhouding tussen bedrijfsstructuren, de mate van de verschillende vormen van ongelijkheid, de oorzaken van uitstoot, of de economische relatie met het buitenland. Instituties: dit kunnen domeinen zijn over bijvoorbeeld de Nederlandse arbeidsmarkt, corporate governance of overheidsfinanciën. Bij organisaties kunnen domeinen gaan over de economische rol van de ministeries, Sociaal-Economische Raad (SER), de verschillende planbureaus, De Nederlandse Bank, en internationale organisaties als de Wereldhandelsorganisatie, het Internationaal Monetair Fonds of de Wereldbank.

Een voordeel van deze aanpak is dat scholieren een brede basiskennis krijgen over het economische systeem waarin zij waarschijnlijk hun hele leven in zullen wonen, werken en consumeren. Het kan echter wat droog en

abstract overkomen voor scholieren wanneer sectoren en instituties op zichzelf worden uitgelegd zonder hierbij de link naar hun eigen leven te maken.

In Nederland zijn er momenteel geen vakken of opleidingen die dit doen, maar in andere landen wel. Voor een voorbeeld: zoek op Google het boek *The Economy of Ireland: Policy Making in a Global Context* en bekijk op de website van uitgever Bloomsbury de inhoudsopgave.

Economische voorzieningssystemen

Een vijfde optie is om te vertrekken vanuit de verschillende economische voorzieningssystemen, zoals markt, overheid, huishouden en het maatschappelijk middenveld. Economieën kunnen namelijk op verschillende manieren georganiseerd worden en hierbij zou het centraal staan dat scholieren bekend worden met de verschillende realiteiten. Het *Regenerative Economics* curriculumvoorstel van Kate Raworth en Jennifer Brandsberg-Engelmann voor het Verenigd Koninkrijk is hier een mooi voorbeeld van (link naar dit concept).

Elk van deze systemen heeft immers een eigen logica, ander gedrag, andersoortige relaties en komt voor bij andere soorten voorzieningen. Voor onpersoonlijke goederen zonder al te veel externaliteiten, met een complex productieproces en een grote behoefte aan divers aanbod, zien we vaak marktwerking opduiken als dominante vorm. Voor publieke goederen en zaken met grote positieve externaliteiten, zoals zorg, onderwijs, infrastructuur en defensie, is overheidsproductie vaker de dominante vorm, al is het zeker niet de enige. Voor behoeften waarbij het persoonlijk contact en de relatie cruciaal is, vooral van zorg, opvoeding en vergelijkbare zaken, speelt het huishouden of soms de buurt meestal een grotere rol dan overheids- of marktsystemen. Voor zaken die moeilijk in een overheids- of commercieel kader te vangen zijn maar waar wel veel mensen baat bij hebben, zoals informatie, natuurgebieden of erfgoed, biedt het maatschappelijk middenveld vaak de meest prominente economische organisatievormen.

Een voordeel van deze aanpak is dat scholieren veel zullen leren over verschillende manieren waarop economische processen worden georganiseerd. Zo zullen ze in hun latere leven de juiste oplossingen kunnen vinden voor de specifieke uitdagingen die zij zullen tegenkomen. Een nadeel is dat het wederom wat abstract en droog kan voelen wanneer de link naar hun persoonlijke leven niet voldoende duidelijk wordt gemaakt.

Toekomstige economische rollen

De zesde en laatste invalshoek is om consequent te vertrekken vanuit de economische rollen waarin scholieren zich in zullen gaan bevinden en hen hier op voorbereiden. Hierbij wordt vertrokken vanuit de toekomstige belevingen van scholieren. Deze invalshoek gaat verder dan alleen praktische financiële geletterdheid: vanuit de eigen positie als vertrekpunt kun je een leerling laten kennismaken met het hele economische systeem.

Bij vervolgopleidingen in het mbo, hbo en wo, wordt vaak gekozen voor het opleiden tot een beroep als centrale doel en logica. Vooral in het mbo en hbo gaat vaak de hele opleiding uit van één toekomstige rol. Het vo daarentegen is algemeen vormend. Toch zijn er duidelijk aanwijsbare economische rollen:

1. Het nastreven van de eigen economische behoeften en brede welvaart
2. Het bijdragen aan economische waardecreatie binnen verschillende voorzieningssystemen
3. Het mede vormgeven van de economie als democratisch burger

Als geheugensteuntje kan de eerste rol worden samengevat als ‘behoeften’, de tweede als ‘bijdragen’ en de derde als ‘burgerschap’. Met voor de hand liggende steekwoorden als ‘consument’ en ‘producent’ gaan we te kort door de bocht, omdat die termen de blik al snel beperken tot gedrag op de commerciële markt. In

werkelijkheid gebeurt de invulling van economische behoeften, zoals we hierboven in de invalshoek ‘Economische voorzieningssystemen’ laten zien, op allerlei verschillende manieren. Elk van deze drie rollen zullen de leerlingen gedurende een groot deel van hun leven vervullen. Voor een deel doen ze dat overigens al als scholier. Economische behoeften heeft immers iedereen. Bijdragen aan waardecreatie doen velen al via een baantje of soms als vrijwilliger. En burgers zijn ze ook, al hebben ze nog geen stemrecht en vaak nog een relatief beperkt zicht op de samenleving als geheel.

Een nadeel van deze persoon-centrische invalshoek is dat het een enigszins indirecte route is naar zowel economische theorie en denkwijzen, als economische systeemkennis. Een voordeel is echter dat de leerling en diens persoonlijke ervaring constant centraal staan. Dit maakt de lesstof steeds direct voelbaar relevant voor de leerling. Die relevantie voelt niet alleen zo voor de leerling, het sluit ook aan bij de realiteit. Verreweg de meeste leerlingen zullen nooit econoom worden, maar wel economische behoeften hebben, een economische bijdrage leveren, en economisch burgerschap kennen.

Zowel qua begrip en motivatie van scholieren als de relevantie van de geselecteerde stof spreekt deze aanpak ons het meeste aan. Dit is de aanpak die wij in twee volgende hoofdstukken verder uitwerken.

Vraag aan de lezer:

2. *Welke van de bovenstaande invalshoeken lijkt u het meest geschikt voor een nieuw curriculum? Of welke combinatie / alternatief?*

2: De economische rollen als uitgangspunt voor een nieuw curriculum

In dit hoofdstuk werken we de invalshoek “de economische rollen van de leerling” verder uit. Dit is wat ons betreft de meest aansprekende lens, waarbij direct de koppeling wordt gelegd tussen de leerstof en het eigen leven. Door een nauwe connectie met de persoonlijke rollen van de scholieren wordt de toepassing van de leerstof veel makkelijker. Het voelt, als het goed is, minder als *l’art pour l’art*, en meer als concrete voorbereiding op hun leven.

We stellen daarbij drie domeinen voor. Het eerste is *behoeften*, met betrekking tot persoonlijke basisbehoeften en brede welvaart. Hier leren scholieren over het nastreven en realiseren van welzijn en de economische sectoren die hun basisbehoeften vervullen. Het tweede domein is *bijdragen*, over de manieren waarop we allemaal actief zijn in voorzieningssystemen (bedrijven, overheden, maatschappelijk middenveld, huishoudens) waarin we voor elkaar economische waarde creëren. Het derde domein is *burgerschap*, waarin de stof draait om economisch burgerschap en het oplossen van maatschappelijke problemen omtrent bijvoorbeeld ongelijkheid, migratie en milieu.

Behoeften: Basisbehoeften en brede welvaart

De meest basale economische rol die we allemaal hebben is het vervullen van onze eigen behoeften. Dit gaat om basale goederen en diensten zoals eten, kleding, zorg en wonen, maar ook om bredere welvaart en welzijn, zoals toegang tot onderwijs, cultuur en recreatie, die ons leven verrijken en onze persoonlijke groei ondersteunen.

Het eerste wat leerlingen hierbij zouden moeten meekrijgen is een basaal begrip van hoe de verschillende basisbehoeften vervuld worden. Hoe werkt de voedselsector en welke opties (voorzieningssystemen) heb je om aan eten en drinken te komen? Hoe werkt de woonsector, tussen sociale huur, vrije markt huur en koopwoningen? Wanneer leerlingen hier een basaal begrip van meekrijgen, heeft dit een emanciperende werking. Het geeft grip op hun belevingswereld: ze begrijpen hoe de systemen werken die zij nodig hebben om in leven te blijven en hun leven te verrijken.

Ook het onderscheid tussen betaalde (commercieel en niet-commercieel) en onbetaalde goederen en diensten is hier waardevol. Zo kan, bijvoorbeeld vanuit de kennis van het Nibud, inzicht worden geboden in een gangbaar pakket levensbehoeften en de verschillende opties om dat in te vullen. Dit brengt ook het inzicht mee dat het ertoe doet hoe sectoren zijn georganiseerd. In een samenleving als de VS worden veel meer zaken (zorg, onderwijs, wonen) primair via de vrije markt geregeld, waardoor geld een veel grotere rol speelt in de kwaliteit van leven in vergelijking met een meer corporatistische samenleving als Nederland met haar poldermodel en verzorgingsstaat.

Naast de vervulling van hun behoeften, is het cruciaal dat leerlingen ook iets meekrijgen over de vorming daarvan. Wat we als economische behoeften bestempelen wordt in hoge mate gevormd door allerlei externe invloeden en belangen. Bijvoorbeeld: kleding is een basisbehoefte, merkkleding is een sociale norm. Ook sociale normen zijn echt en vaak dwingend, daar niet van, maar het onderscheid is belangrijk. Of geld: veel leerlingen denken, aangemoedigd door sociale media, dat rijkdom geluk brengt. Wetenschappelijk onderzoek laat zien dat daar een plafond aan zit. Geen werk of zinloos werk hebben leidt echter juist vaak tot depressie.

Vraag aan de lezer:

3. *Hebben we hiermee de belangrijkste basisbehoeften scherp in beeld? En wat is de beste manier om leerlingen kennis te laten maken met brede welvaart?*

Bijdragen: Waardecreatie en voorzieningssystemen

De tweede rol die in beeld komt is het bijdragen aan economische waardecreatie. Nog altijd werken de meeste Nederlanders zeker vier decennia van hun leven vijf dagen per week in een betaalde baan (Roeters, A. en J.D. Vlasblom, 2019). Daarnaast zijn er allerlei soorten waardecreatie waar geen financiële beloning tegenover staat. Deze worden vaak onterecht over het hoofd gezien. Het gaat naar schattingen om ongeveer de helft van alle economische waardecreatie (OECD, 2018). Denk aan (mantel)zorg, huishoudelijk, opvoedkundig, en vrijwilligerswerk (merendeels door vrouwen). Het overheidsaandeel in het bbp varieert grotendeels van 20% in verschillende landen met lagere inkomens tot 60% in landen met hogere inkomens (voornamelijk Europese) (Esteban Ortiz-Ospina and Max Roser, 2016). 61% van de werkenden in de wereld (ongeveer twee miljard) werkt in informele zakelijke en economische activiteiten (Bonnet et al., 2019). En bijna een tiende van de werkenden in de wereld werkt in een coöperatie of doen hun werk als lid van een landbouwcoöperatie (Eum, Hyungsik, 2017).

Kortom, een groot deel van ons leven wordt toegewijd aan economische waardecreatie. Dit doen we echter op hele verschillende manieren: er zijn verschillende *voorzieningssystemen*. De commerciële markt, van zzp tot familiebedrijven tot multinationals tot coöperatieven, in talloze sectoren. De overheid, die grootschalig direct en indirect produceert in sectoren als zorg, onderwijs, en transport tot openbare veiligheid, recht en sociale woningbouw. Het huishouden, waar de meeste zorg, opvoeding en huishoudelijk werk (onbetaald) plaatsvindt. En het maatschappelijk middenveld, waar allerlei soorten economische waarde wordt gecreëerd in verschillende vormen van collectief beheer - denk aan kerken, (sport-)verenigingen en talloze stichtingen.

Al deze voorzieningssystemen hebben hun eigen dynamieken (efficiëntie, rechtvaardigheid of betrouwbaarheid?) en hun eigen culturele normen en vormen (denk aan competitie of samenwerking?). Ze zijn dan ook goed in andere vormen van waardecreatie, vragen andere talenten van degenen die erin werken, en bieden ook andere soorten beloning.

Op een meer praktisch niveau is het bijzonder waardevol voor leerlingen wanneer ze hun werkende leven beginnen met een enigszins helder idee van hoe je dat doet, een baan vinden, onderhandelen op de werkvloer, een carrière vormgeven, hoe zowel financiële als niet-financiële verantwoordelijkheden te dragen en verdelen, en welke obstakels voor professioneel succes groepen tegenkomen en welke interventies effectief zijn (zoals het onderzoek rondom los moeder- en vaderschapsverlof om onterechte ongelijke beloning te voorkomen). Op een abstracter niveau zijn er bovendien flinke publieke debatten omtrent economische vragen als: welk type voorzieningssysteem moet welk type waarde leveren? In hoeverre is bijvoorbeeld de woonsector een publieke zaak? En moet daarbij vooral rechtvaardigheid het uitgangspunt zijn, of efficiëntie, of snelheid?

Vragen aan de lezer:

4. *Zijn bedrijfsleven, overheid, huishouden en maatschappelijk middenveld inderdaad de meest relevante voorzieningssystemen?*
5. *Hoe leg je het concept van verschillende economische voorzieningssystemen uit aan leerlingen, en aan anderen die gewend zijn in de dichotomie markt/staat te denken?*

Burger: Economisch burgerschap en maatschappelijke vraagstukken

De derde economische rol is de meer abstracte van de drie: economisch burgerschap en maatschappelijke vraagstukken. Leerlingen maken in hun toekomstige leven deel uit van grotere economische gemeenschappen en systemen. Als consument en producent, maar ook als burger, met alle verantwoordelijkheden en mogelijkheden die daarbij horen. Zo spelen zij een rol bij het vormgeven en keuzes maken over de economische structuren waarin we leven. Dit gaat via de nationale overheid, maar ook provinciale en gemeentelijke overheden, maatschappelijke organisaties, buurtgemeenschappen, en individuele betrokkenheid in het maatschappelijk middenveld.

Dit omvat hun rol in de democratische besluitvorming, ethische overwegingen in hun economische keuzes, en bewustwording van de bredere gevolgen van economische activiteiten. Daarmee is het onlosmakelijk verbonden met kwesties zoals duurzaamheid, veiligheid, sociale rechtvaardigheid, persoonlijke vrijheid en stabiliteit. In de domeinen van deze rol worden zij aangemoedigd om actief deel te nemen aan maatschappelijke discussies over economische beleidsvorming, breder economisch handelen, en daarmee de vraag hoe zij willen dat hun wereld eruit komt te zien.

Qua concrete kennis betekent dat een basaal beeld van de belangrijkste economische organisaties en instanties in Nederland en het buitenland, de werking van de arbeidsmarkt, de meest centrale sectoren, en een basaal beeld van de overheidsbegroting. Ook krijgen ze bij deze domeinen een beeld van de centrale economische dynamieken bij vraagstukken als klimaatverandering en migratie. Hier hoort ook een overzicht van de grootste belangengroepen, zoals werkgevers en werknemers, of huurders en woningbezitters. Zo'n overzicht, inclusief hun posities in het debat over de inrichting van de economie, kan niet alleen aan maatschappijleer en aardrijkskunde worden overgelaten. Dit zijn economische thema's die economisch inzicht vragen.

Vraag aan de lezer:

6. *Wat zijn de belangrijkste onderdelen van economisch burgerschap?*

3: De vier aspecten van economisch denken en handelen

In het eerste hoofdstuk stelden we voor om voor het nieuwe curriculum economie een scherpe keuze te maken qua invalshoek, en lieten we zes mogelijkheden zien. Het vorige hoofdstuk zoomde in op één daarvan: de toekomstige economische rollen van scholieren, om zo alle stof duidelijk te koppelen aan hun persoonlijke leefwereld. We stellen drie rollen centraal: Behoeften, Bijdragen en Burgerschap. Die kunnen verder worden uitgewerkt als respectievelijk basisbehoeften en brede welvaart, waardecreatie en voorzieningssystemen, economisch burgerschap en maatschappelijke vraagstukken.

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe de verschillende thema's binnen deze drie rollen behandeld kunnen worden en wat voor kennis en vaardigheden relevant zijn om scholieren mee te geven. We suggereren vier categorieën kennis en vaardigheden die relevant zijn bij elk van de drie rollen: conceptueel, contextueel, normatief en praktisch. Deze indeling is geïnspireerd op Neville Keynes' (vader van de beroemde John Maynard Keynes) indeling van de discipline in *positive economics*, *normative economics* en de *art of economics*. Wij vertalen dit als *context*, *concept* en *normatief*. We voegen hieraan de *praktische economie* toe: concrete kennis die de leerlingen direct handelingsperspectief biedt. Voor het algemeen vormende aspect van vo-onderwijs lijkt dit ons een belangrijke aanvulling.

Voor elk van de vier categorieën kennis en vaardigheden geven we eerst aan wat deze bijdraagt aan het voorbereiden van de leerling op zijn of haar economische toekomst, en bieden vervolgens een stappenplan om het concreet in te vullen. Tot slot passen we dit stappenplan toe op twee voorbeelden: wonen en klimaat.

Vraag aan de lezer:

7. *Het huidige curriculum kent een concept-contextbenadering. In ons voorstel draaien we dat om en breiden het uit: context-concept-normatief-praktisch. Wat maakt dit een sterk voorstel, en wat zijn juist kwetsbare of verbeterpunten?*

Contextuele houding, kennis en vaardigheden

Het beantwoorden van elke vraag begint met het begrijpen van de context. Wie een vraag wil beantwoorden, zal de situatie moeten samenvatten in een simpeler beeld dan de complexe werkelijkheid - een model (in wiskunde, woorden of anderszins schematisch of theoretisch). Maar welke theorie past de situatie? Speltheorie, een analyse van marktfalen, een politiek-economisch model? Het kiezen van de juiste, toepasselijke abstractie vraagt om een goed begrip van de concrete situatie: de context.

Feitelijke kennis over de economie heeft ook waarde op zich, niet alleen als context voor het toepassen van concepten. Het geeft leerlingen een concreter beeld van de wereld waarin ze leven, en helpt hen daarmee op een heel concrete manier. Het maken van goede keuzes vereist immers niet alleen een goed begrip van hoe afwegingen werken, maar ook enige kennis van de (economische) wereld. Momenteel leert de gemiddelde scholier bijvoorbeeld weinig over het belang van internationale handel voor de Nederlandse economie, toch een fundamenteel aspect van ons politieke en bedrijfsmatige bestaan.

De context is niet altijd makkelijk te vangen, in de beperkte ruimte die een vo-curriculum biedt. Hoe pak je dat aan, hoe selecteer je uit de grote hoeveelheid factoren de meest relevante, om een compleet maar beknopt beeld van de context te schetsen? We stellen vier categorieën voor:

1. **Kwantitatief**: Data (nu en hier, geografisch en historisch vergelijkend)
2. **Kwalitatief**: Beschrijvingen van ervaringsdeskundigen
3. **Structuur**: Uitleg van instituties, regels en structuren
4. **Krachtenveld**: Overzicht van actoren, entiteiten, en groepen

Passen we dit toe op ons voorbeeldthema, wonen, dan zal de categorie *kwantitatief* beginnen met basale cijfers omtrent het aantal huur- en koopwoningen, het aantal daklozen, de gemiddelde prijzen, het aandeel van woonkosten in het gemiddelde huishoudboekje, het aandeel van woningen binnen het vermogen van huishoudens, het kostenplaatje van de bouwsector en de overheidsuitgaven en belasting(-skortingen) rondom woningen. *Kwalitatief* zal een beeld schetsen van het zoekproces op de woningmarkt, de geleefde ervaring van sociale huur, koop en andere categorieën, dak- en thuisloosheid, en het proces omtrent nieuwbouw, inclusief vergunningen en barrières. In de categorie *structuur* zien we de rol van gemeenten, corporaties en banken, de belastingen en subsidies, de invloed van ruimtelijke ordening op de woningvoorraad en de regels omtrent sociale huur, wat immers een grote sector is in Nederland vergeleken met andere landen. *Krachtenveld* biedt vervolgens een beeld van de belangen van huurders, kopers, woningbezitters en investeerders, en de grootste politieke debatten en beleidsvraagstukken zoals hypotheekrenteaftrek.

Voor het thema klimaat zien we bij *kwantitatief* cijfers omtrent uitstoot, de relatieve grootte en groei of krimp van relevante sectoren, en de verdeling van uitstoot naar economische klasse (de top-1% heeft bijvoorbeeld een andere uitstoot dan armere groepen). In de categorie *kwalitatief* zien we ervaringen van de impact van klimaatverandering op economische sectoren als landbouw, verzekeringen en energie, en een kwalitatief beeld van het innovatieproces (startup – scale-up – enterprise) in de schone energiesector. *Structuur* geeft inzicht in internationale verdragen zoals het Parijsakkoord en EU-beleid, en Nederlandse instituties zoals de Planbureaus, relevante ministeries en de normen die nu aan economische sectoren worden opgelegd. *Krachtenveld* biedt bijvoorbeeld een overzicht van grote spelers zoals Tata Steel en Milieudefensie, de internationale ketens voor fossiele en duurzame energiebronnen.

Vraag aan de lezer:

8. *Maakt dit voorbeeld duidelijk wat we bedoelen met context als zelfstandig item, dus niet a priori dienend aan een concept, maar als basiskennis op zich? Wat mist u hierin nog?*

Conceptuele houding, kennis en vaardigheden

In de categorie *conceptueel* leren leerlingen op abstract niveau na te denken en te reflecteren op de dynamieken van de economische systemen waarin zij actief zijn. Wanneer we de diversiteit aan economische concepten geen ruimte geven in het programma, leveren we enthousiaste hamer-gebruikers af, die overal op slaan alsof het een spijker is. Het is verleidelijk om te blijven bij de vertrouwde set aan modellen, maar het loont om ook te kijken naar nieuwe ideeën. Het einddoel is immers om leerlingen optimaal te helpen de economische werkelijkheid te begrijpen.

Abstract betekent: versimpelde modellen van de werkelijkheid. Die versimpeling is cruciaal: hoe complexer het model, hoe minder het beklijft, en hoe minder helder het inzicht. Maar niet ieder model hoeft wiskundig te zijn. Die 'taal' werkt goed voor sommige leerlingen, maar lang niet voor iedereen. En ook in andere talen, zoals tekst of schematisch getekende verbanden (denk aan systeemdenken), kunnen we economische dynamieken vaak goed begrijpen.

Voor inhoudelijke liefhebbers (zoals wijzelf en u waarschijnlijk ook, als u dit blad leest), is het aantrekkelijk om te beginnen met het model of de theorie. Maar dat is niet hoe de meeste mensen leren. We stellen daarom voor om nooit theorie op zichzelf te doceren, maar altijd te beginnen vanuit de economische rollen in de praktijk, zodat de relevantie direct helder is en toepassing in de praktijk ook beter zal gaan. Welke stappen omvat dat?

1. Vraagstuk goed definiëren en begrijpen
2. Veel voorkomende misverstanden
3. Debat over het vraagstuk
4. Onderliggende theorieën
5. Empirisch onderzoek

Voor wonen zou dat bijvoorbeeld kunnen beginnen met het onderscheiden en definiëren van de vraagstukken rondom de beschikbaarheid (gerelateerd aan 'bouwen, bouwen, bouwen' oplossingen) en betaalbaarheid van woningen (gerelateerd aan het stijgende deel van mensen hun inkomen dat naar woonkosten gaat). Een veel voorkomend en belangrijk misverstand rondom wonen is dat banken met hypotheken (indirect) spaargeld van anderen beschikbaar stellen in plaats van dat de commerciële bank zelf geld creëert wanneer zij leningen verstrekt. Dit is bijvoorbeeld belangrijk voor het begrijpen van de ontwikkeling van huizenprijzen, aangezien deze sterk samenhangt met veranderingen in de leenruimte van huishoudens, zoals onderzoekers en instellingen als de DNB hebben laten zien. Een centraal debat rondom wonen is of de overheid meer moet ingrijpen en controle moet hebben over de volkshuisvesting of dat we het juist meer aan de private markt en beleggers over moeten laten. Een ander debat dat van belang is draait rondom ruimtelijke ordening, wie hier keuzes in moet maken en welke criteria hierbij doorslaggevend dienen te zijn. Vervolgens is het waardevol om dieper in te gaan op de onderliggende theorieën met hun aannames en geïdentificeerde economische mechanismen, en de voornaamste bevindingen uit het empirisch onderzoek naar wonen zodat leerlingen op de hoogte zijn van veel voorkomende dynamieken.

Vragen aan de lezer:

9. *Welke 'taal' is uw favoriet, en welke die van uw leerlingen, voor conceptuele uitleg? Tekst, stroomschema, een systeemplaatje, formule, grafiek, comics, documentaires, of andere beeldtaal?*
10. *Welke andere vormen gebruikt u weleens in de les om concepten over te brengen?*
11. *Op welke manieren kunnen leerlingen op een toegankelijke en effectieve manier bekend worden gemaakt met meerdere perspectieven, die ook mogelijk met elkaar in debat zijn?*

Normatieve houding, kennis en vaardigheden

De derde categorie, normatieve kennis en vaardigheden, gaat over het leren zien van de verschillende belangen. Dat houdt in dat je scherp krijgt en expliciet leert maken wat je zelf belangrijk vindt, en vervolgens in staat bent om daar voorbij te kijken, en ook de belangen van anderen helder te zien. Als we hierover het gesprek niet openen, vanuit de wens het onderwijs puur waardenvrij te houden, leren leerlingen niet om in te zien waar belangen schuren of botsen, of daar een open gesprek over aan te gaan. Het risico bestaat dat ze dan onbewust de economische belangen en waarden van andere groepen zullen negeren en daardoor in conflict raken, zonder te begrijpen wat er misgaat.

Een helder overzicht van de verschillende normen, waarden en belangen omtrent een economisch thema vereist op vier punten helderheid:

1. Betrokken belangengroepen
2. Relevante waarden
3. Visies en voorstellen
4. Maatschappelijke debat

Voor ons eerste voorbeeld, wonen, ziet dat er als volgt uit. Belangengroepen zijn huurders, woningeigenaren en vastgoedbeleggers, huizenzoekers, daklozen, corporaties, overheden en de bouwsector. Hun belangen overlappen deels maar botsen ook. Zo zijn woningzoekers gebaat bij een lage marktprijs terwijl investeerders en woningeigenaren juist liever hoge marktprijzen zien, voor hetzelfde bestand aan woningen. De bouwsector wil uiteraard vooral graag bouwen en een goede winstmarge maken, wat kan botsen met de behoefte van betaalbaarheid, zeker van armere groepen op de woningmarkt, maar ook met bijvoorbeeld de belangen van bestaande bewoners, die niet willen dat het natuurgebied of weiland naast hun wijk ook bebouwd wordt. Voor de bouw is ook voorspelbaarheid en simpele regelgeving van groot belang.

Visies en voorstellen en het maatschappelijke debat rond wonen omvatten discussies over huurprijzen, hypotheekrenteaftrek, leennormen, toegankelijkheid van de woningmarkt, duurzaam bouwen en ruimtelijke ordening. Dit debat wordt gevoerd door belangengroepen, beleidsmakers, deskundigen en het brede publiek om een balans te vinden tussen de diverse normen, waarden en belangen.

Vraag aan de lezer:

12. *Welke lesvormen doen in uw ervaring het beste recht aan de normatieve blik van de leerling?*

Praktische houding, kennis en vaardigheden

De laatste categorie kennis en vaardigheden is *praktisch*. Denk aan het leren doen van belastingaangifte, een basaal begrip van arbeidscontracten, leningen, verzekeringen en wooncontracten, onderhandelingen en persoonlijke budgetten, maar ook beleggen. Kortom, praktisch-economische geletterdheid. Dit is de meest direct nuttige en bruikbare categorie voor scholieren. En zonder deze kennis zal het ook lastig zijn om de andere soorten kennis toe te passen in de praktijk.

De didactische vorm die we daarbij voorstellen is een levensloop, waarbij scholieren verschillende thema's tegenkomen. Per thema zijn de vragen:

1. Waarom is het belangrijk in je leven
2. Uitleg van regels, rechten en plichten
3. Hulpmiddelen en advies

Voor de eerste economische rol, *behoeften*, gaat het om thema's als persoonlijke budgetten (denk aan Nibud tools), pensioen, sparen en beleggen, consumeren (garantie, toezicht, consumentenbond, etc.), maar ook om basisbehoeften als voeding (voedselbank), wonen (hypotheken, huur inschrijven, daklozenopvang), zorg (verzekering, eigen risico, preventieve zorg), kleding (voorkeuren, merken, kringloopwinkels), onderwijs (duo) en informatie (Wikipedia, bibliotheken).

Bij de tweede economische rol, *bijdragen*, valt te denken aan het vinden van werk, het onderhandelen met een werkgever, het proces op de werkvloer, carrières, voor- en nadelen van het ZZP-bestaan, werkloosheid, sociale zekerheid en de rol van vakbonden.

In de derde economische rol, *burgerschap*, komen uiteraard belasting, toeslagen en subsidies kijken, maar ook bredere economische rechten en plichten. Daarnaast komt hier de vraag op: wat doe je als je de economie graag anders zou willen zien? Dat vraagt vaak contact met beleidsprocessen. Denk aan stemmen, contact met politici, burgerinitiatieven, protesten en acties, media, maatschappelijke organisaties, of juist zelf de oplossing grassroots organiseren via (al dan niet commercieel) ondernemerschap. Enige basiskennis op dit gebied is belangrijk om de hele nieuwe generatie ook (op constructieve wijze!) mondig te helpen worden, in plaats van alleen degenen die dit van hun ouders meekrijgen.

Vraag aan de lezer:

13. *Welke praktische economische basiskennis zou u uw medemens toewensen?*

4. Totaaloverzicht: Een mogelijk curriculum met deze uitgangspunten

In dit hoofdstuk bieden wij tot slot een overzicht van hoe een curriculum eruit zou kunnen zien dat de toekomstige economische rollen van scholieren als uitgangspunt neemt en elk van de vier aspecten van economisch denken en handelen meeneemt.

Een inleiding in het vak

Alvorens de details in te gaan rondom de verschillende economische rollen, is het verstandig om leerlingen een bredere algemene inleiding te geven in het vak. Dit helpt hen begrijpen waar het vak over gaat, hoe het zich verhoudt tot andere vakken, waarom het relevant is en wat ze ermee kunnen. Hier bespreken we kort wat onderwerpen die naar ons inzicht relevant zijn om te behandelen bij zo'n inleiding in het vak.

Waar gaat het vak over: Het economische systeem

Het lijkt ons logisch om te beginnen bij het uitleggen van wat het centrale onderwerp van het vak is, het economische systeem. Het economische systeem draait om de extractie, productie, distributie, consumptie en uitstoot of afvalverwerking, waarmee samenlevingen zichzelf voorzien om het leven in stand te houden en de kwaliteit ervan te verbeteren. Het gaat hierbij niet om studenten definities uit hun hoofd te laten leren maar het bekend raken met onderdelen van economische systemen. Hierbij kan het handig zijn om de drie economische rollen te gebruiken om een overzicht te geven van het economische systeem.

De economie in verbinding met andere vakken

Ook is het relevant om uit te leggen hoe het economische systeem is ingebed in de samenleving en het ecologische systeem van de Aarde. En daarmee ook hoe het vak zich verhoudt tot andere vakken, zoals aardrijkskunde, maatschappijleer of burgerschap, en biologie.

De relevantie van economie

Wat hebben leerlingen aan dit vak? Dat is iets om in elk blok mee te nemen, en hopelijk helpt de invalshoek vanuit persoonlijke economische rollen dit makkelijker. Maar ook bij de introductie van het vak loont het om dit stevig neer te zetten: dat helpt leerlingen motiveren en houdt ze bij de les. Dit zou kunnen door kort de toekomstige economische rollen van de leerlingen uit te leggen en te schetsen hoeveel impact dit heeft op hun leven. Immers, inschattingsfouten in je economisch handelen kunnen tot blijvende schade leiden. Taal- of rekenfouten zijn vervelend, maar vallen voor een piramidespel en al je vermogen kwijtraken kan desastreus zijn.

Wat is het vak economie: De aspecten van economie

Ook de vier bovengenoemde aspecten van economie verdienen een plek in het inleidende blok. Conceptueel: Wat is economisch denken? Het verschil leren begrijpen tussen theorieën en de echte wereld is al een goed begin. We proberen de economie te begrijpen en worden er steeds beter in, maar we weten nog heel veel niet en hebben dus terecht veel debat, zeker in vergelijking met de natuurwetenschappen. Ook voor de aspecten *normatief, contextueel* en *praktisch* is een inleiding logisch.

Vraag aan de lezer:

14. *Lijkt zo'n inleiding in het vak u nuttig? Zo ja, wat zou het moeten bevatten?*

Behoeften, bijdragen, burgerschap

Combineren we de rollen en de aspecten, dan beginnen de contouren van een nieuw mogelijk curriculum zichtbaar te worden. De drie rollen *behoeften*, *bijdragen* en *burgerschap* als ruggengraat, die elk staan voor een set van toekomstige economische rollen van scholieren. Bij elk daarvan komen vervolgens de vier soorten economische kennis en vaardigheden aan bod. Deze aanpak is weergegeven in de tabel hieronder.

	Aspect A: Context *Contextuele houding, kennis en vaardigheden*	**Aspect B: Concept** *Conceptuele houding, kennis en vaardigheden*	**Aspect C: Normatief** *Normatieve houding, kennis en vaardigheden*	**Aspect D: Praktisch** *Praktische houding, kennis en vaardigheden*
Blok 1: Behoeften *Basisbehoeften en brede welvaart*	Basisbehoeften, sectorale kennis, welzijn.	*[nog nader in te vullen]*	Waarden, belangengroepen, debat en visies over basisbehoeften en welzijn.	Hoe in eigen basisbehoeften en welzijn te voorzien.
Blok 2: Bijdragen *Waardecreatie en voorzieningssystemen*	Voorzieningssystemen: markt, overheid, huishouden, maatsch. middenveld.	*[nog nader in te vullen]*	Waarden, belangengroepen, debat en visies over waardecreatie.	Werk vinden, onderhandelen, de werkvloer.
Blok 3: Burgerschap *Economisch burgerschap en maatschappelijke problemen*	Economische instituties. Grote economische uitdagingen.	*[nog nader in te vullen]*	Waarden, belangengroepen, debat en visies over de Nederlandse en buitenlandse economieën.	Belastingen en toeslagen. Economische rechten en plichten Iets veranderen.

Blok 1, *behoeften*, zou gaan over basisbehoeften en brede welvaart, waarbij de vier aspecten om de beurt aan bod zullen komen. Context: basale feiten over basisbehoeften als wonen, voeding en zorg, en basale kennis van de relevante economische sectoren. Concept: de voornaamste theorie die nodig is om die sectoren te begrijpen. Normatief: verkenning van de belangrijkste waarden, belangengroepen, debat en verschillende visies omtrent basisbehoeften en welzijn. Praktisch: concrete kennis en handvatten die helpen bij het voorzien in eigen basisbehoeften en welzijn.

Blok 2, *bijdragen,* zou gaan over het bijdragen aan waardecreatie binnen verschillende voorzieningssystemen, aan de hand van dezelfde vier aspecten: context, concept, normatief en praktisch. Context: een schets van de vier voornaamste voorzieningssystemen: markt, overheid, huishouden en maatschappelijk middenveld. Concept: centrale theoretische elementen die nodig zijn om deze systemen te kunnen duiden en begrijpen. Normatief: verkenning van de belangrijkste waarden, belangengroepen, debat en verschillende visies omtrent waardecreatie en voorzieningssystemen. Praktisch: concrete kennis en handvatten voor de economische bijdragen-rollen waarin een scholier terechtkomt, zoals het vinden van werk, onderhandelen, en een schets van hoe het er op een gemiddelde werkvloer in de praktijk aan toe gaat.

Blok 3, *burgerschap*, zou gaan over economisch burgerschap en de voornaamste economisch-maatschappelijke problemen van deze tijd, zoals de groeiende welvaartskloof, klimaatverandering en spanningen omtrent migratie. Wederom beginnend met wat feitelijke context: wat zijn de grote uitdagingen, en welke instituties zijn daarbij relevant? Concepten nader in te vullen. In normatief opzicht de voornaamste discussies omtrent de Nederlandse en buitenlandse economieën. En bij praktisch: de belangrijkste economische rechten en plichten van Nederlandse burgers (het 'sociaal contract'), concrete systemen als bijvoorbeeld belastingen en toeslagen, en de basale vaardigheden die nodig zijn om zich als burger met de inrichting van onze economie te kunnen bemoeien.

In het vervolgrapport werken we in meer detail uit wat in de blokken per aspect van economie behandeld zou kunnen worden, met bijzondere aandacht voor de concept-kant (theorie).

Vraag aan de lezer:

15. *welke concepten zijn essentieel voor een goed begrip van respectievelijk economische behoeften, bijdragen en burgerschap?*

Afsluiting van elk blok en het vak als geheel: Toepassing en reflectie

Elk blok eindigt met reflectie en actieve toepassing in projecten, waarmee studenten ook buiten het klaslokaal aan de slag gaan met economie. Didactische vormen zijn niet onze specialiteit, maar hierbij toch een voorzetje.

Toepassing kan in een groot project per blok, of juist kleinere opdrachten tussendoor. Ook zit er een afweging tussen enerzijds inzoomen op de eigen belevingswereld van leerlingen of mensen dichtbij hen, of anderzijds hen kennis laten maken met werelden die ze nog niet of minder goed kennen. Het eindproduct van zo'n project kan een analyse of verslag zijn, maar ook meer actiegericht, bijvoorbeeld iets doen of maken. Het kunnen gezamenlijke opdrachten zijn of juist solo.

Ook de reflectie kan uiteraard meer geconcentreerd aan het eind van het blok of juist in veel kleinere momenten tussendoor. Het kan zeer persoonlijk zijn, 'wat heb je geleerd, wat wil of kan je hiermee, is je mening veranderd' of juist in een groter plaatje 'wat is hiervan in bredere zin relevant'. Het kan getoetst worden, of juist zeer vrij zijn qua vorm. En het kunnen individuele opdrachten zijn, groepswerk of bijvoorbeeld klassikale discussies en gesprekken.

Wat kan er uit het programma

Dit alles vormt een flink pakket. Dat werpt de onvermijdelijke vraag op: wat moet er dan uit het programma verdwijnen om ruimte te maken? Ons voornaamste antwoord: wiskunde en technische achtergrondkennis.

Zowel docenten als leerlingen economie zitten op dit moment gevangen in een vak van verhaaltjessommen. Denk aan de berekening van marginale analyse (MO=MK), het wiskundig formuleren en doorrekenen van gevangendilemma's en de recent toegevoegde abstract-wiskundige formulering van macro-economische logica (IS-MB-GA). Dat soort technische beheersing is essentieel voor wie beleidswerk doet binnen planbureaus, denktanks, overheden en bedrijven, en daarvoor specifieke cijfers en scenario's moet opleveren. Voor middelbare scholieren die proberen een basaal zicht te krijgen op de grote systemen van de samenleving waarin zij opgroeien is het een stuk minder nuttig.

Het doel van het vak economie is immers om de scholieren voor te bereiden op hun toekomstige rollen in de economie. Daarbij vormt wiskunde vaak meer een obstakel dan hulpmiddel. Want voor elke bèta-begaafde leerling die graag in wiskundige termen denkt, zijn er drie voor wie het voornamelijk een struikelblok vormt op weg naar economisch inzicht en begrip. We moeten de inzichten en nodige vaardigheden zo praktisch en intuïtief mogelijk overbrengen, en niet blindweg vasthouden aan de taal van formules omdat die nu eenmaal gangbaar is in de wetenschappelijke vakliteratuur.

Daarnaast kan er gesneden worden in zaken die enigszins toevallig in het programma zijn beland, zoals drie verschillende definities van het BBP, of specifieke details over verschillende soorten verzekeringen en hypotheken. Dit wordt ook ondersteund door recent onderzoek van de SLO omtrent doorlopende leerlijnen, waaruit blijkt dat dit soort technische vaardigheden en specifieke vakkennis niet zo belangrijk zijn om succesvol een vervolgopleiding te volgen (SLO, 2021). "Assertiviteit, gemotiveerdheid, nieuwsgierigheid (...) en leergierigheid" zijn de meest waardevolle zaken die tertiaire opleidingen noemen over hun instromers. In onze ogen is een meer contextuele en persoonsgebonden benadering van het vakgebied, met duidelijke normatieve en praktische elementen, daarvoor effectiever dan de huidige relatief technisch-wiskundige benadering.

Vraag aan de lezer:

16. *Wat kan er wat u betreft uit het programma, of in ieder geval minder?*

Conclusie

De commissie die waarschijnlijk in 2024 begint met de curriculumherziening wacht geen gemakkelijke taak. Met dit rapport hopen wij hen een aantal invalshoeken en denkrichtingen te bieden. Op basis van feedback en verder onderzoek zullen wij deze voorzet in het eerste halfjaar van 2024 verder uitwerken. Daarnaast dient dit rapport om de ervaring uit het Nederlandse veld inzichtelijk te maken voor partnerorganisaties in andere landen, die ook zoekende zijn in de herziening van hun economiecurriculum.

Feedback is uiterst welkom

Het rapport is nog niet af. Dit is een kladversie, die we graag zouden verbeteren met inbreng van een breder veld. Door het rapport heen stonden vragen aan u, de lezer van dit rapport. Heeft u een inbreng voor ons op één of meerdere aspecten van deze curriculumschets? Help ons deze visie scherper te krijgen.

Sam de Muijnck en Joris Tieleman, stichting Our New Economy, 15 december 2023

Vraag aan de lezer:

17. *Heeft u advies en/of op één of meerdere van onze vragen een inbreng? Dan doet u ons een groot plezier door die te mailen naar vo.curriculum@ourneweconomy.nl.*

Bronnen

Roeters, A. en J.D. Vlasblom (2019). Een week in vogelvlucht. In: Een week in kaart: Editie 2. Geraadpleegd op 14 december 2023 via https://digitaal.scp.nl/eenweekinkaart2/een-week-in-vogelvlucht.

OECD. (2018). Including unpaid household activities: An estimate of its impact on macro-economic indicators in the G7 economies and the way forward.

Esteban Ortiz-Ospina and Max Roser (2016) - “Government Spending” Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: 'https://ourworldindata.org/government-spending' [Online Resource]

Bonnet, F., Vanek, J., & Chen, M. (2019). Women and men in the informal economy: A statistical brief. International Labour Office, Geneva, 20.

Eum, Hyungsik. (2017). Cooperatives and Employment: Second Global Report.

Jules Warps, Marieke de Visser, Josien Lodewick, Tessa Termorshuizen. (2021). Verkenning vervolgonderwijs: Wensen van het vervolgonderwijs betreffende kennis en vaardigheden van geslaagden uit het voortgezet onderwijs. Onderzoek in opdracht van SLO en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Over de auteurs

Sam de Muijnck (Directeur Our New Economy) studeerde economie aan de UvA en in Nijmegen, met een interdisciplinaire onderzoeksmaster Social Sciences aan de Universiteit van Amsterdam. Verder liep hij stage bij AFEP (MinFin), en publiceerde i.s.m. Jan Peter Balkenende over nieuwe economie en welke investeringen overheden het beste kunnen doen vanuit een duurzaam perspectief.

Joris Tieleman (Hoofdeconoom Our New Economy) studeerde Economie in Utrecht en aan de VU, en promoveerde in 2020 op de groei van Ghanese steden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (IHS). In 2014 richtte hij met enkele medestudenten de Nederlandse tak van Rethinking Economics op, met het doel het universitaire economieonderwijs te hervormen. Ook werkte hij als onderzoeksjournalist voor de Volkskrant.

Eerder schreven zij o.a. het onderzoeksrapport Thinking like an economist? A quantitative analysis of economics bachelor curricula in the Netherlands (2018) en het handboek Economy Studies: A guide to Rethinking Economics Education (2021).

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationaal-licentie. **Afbeeldingen**: DALL-E gegenereerd.

De publicatie van dit rapport is mede mogelijk gemaakt met steun van Triodos Foundation.

OUR NEW ECONOMY